

Kinga Czerwińska

kinga.czerwinska@us.edu.pl<https://orcid.org/0000-0001-8595-3166>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wydział Humanistyczny

Instytut Nauk o Kulturze

Ubiór – między przedmiotem a systemem społeczno-kulturowego komunikowania

*Clothing – between an object and
a socio-cultural communication system*

Ubiór od zarania dziejów zaspokaja rudymen tarne potrzeby człowieka, zabezpieczając ciało przed warunkami zewnę trznymi, zwłaszcza klimatycznymi. Wraz z rozwojem cywilizacji, przeobrażaniu ulegały sposoby ubierania się, wykraczając znacznie poza podstawową funkcję ochronną i zyskując nowe. To, jak się ubieramy stanowi zatem odbicie obrazu jednostki wraz z jej zmieniającą się kulturą i uwarunkowaniami społecznym. Badania nad odzieżą odkrywają przed nami zjawisko złożone, w którym reproduku ją się społeczne realizacje strategii komunikowania się, wyrażania zróżnicowanych potrzeb i konstruowania tożsamości na poziomie jednostki i grupy (Żuchowska-Zimnal 2019). Sposobność „odczytywania ubioru”, czyli odkrywania i interpretowania nośników znaczeń, możliwa jest za sprawą systemów jego funkcjonowania, w tym systemu mody, który reguluje relacje społeczne, wprowadza standaryzację działań, wiedzie do unifikacji i naśladownictwa. Równocześnie, w ciągłym procesie zmian, system mody burzy panujący stan rzeczy, łączy atrakcyjność nowego i urok odróżniania się od innych, z pragnieniem konformizmu i dopasowania się do pozostałych, pozwala na różnicowanie i scalanie (Barthes 2005). W ubiorze odnajdujemy pole kreatywności człowieka, dlatego jego interpretacje każą widzieć w nim również zjawisko estetyczne i artystyczne, a ulegające metamorfozom formy odzieży stały się jednym z ulubionych

tematów ikonograficznych podejmowanych w przeszłości i obecnie (Furmiak-Kowalska, Straszewska 2016). Przyjmując szeroką perspektywę poznawczą, odzież jest punktem wyjścia do refleksji nad funkcjonowaniem człowieka w kulturze. Poprzez materialny wyraz ubioru możemy śledzić i odkrywać jego niematerialne znaczenia.

Zróżnicowane i wieloaspektowe płaszczyzny ubioru czynią z niego zagadnienie podejmowane przez wielu badaczy reprezentujących niemal całe spektrum dyscyplin nauk humanistycznych, społecznych, ekonomicznych, artystycznych i innych. Systematycznie prowadzone badania nad ubiorem dawnym czy współczesnym przynoszą rezultaty w postaci licznych opracowań naukowych i popularnonaukowych, wystaw prezentujących kolekcje muzealne z nim związane oraz innych aktywności kulturalnych, dla których osiłą jest odzież, jej powstawanie czy społeczne i kulturowe oddziaływanie. Do takich przykładów należy książka *Vademecum strojów górnośląskich* autorstwa Anny Grabińskiej-Szczęśniak, Darii Misiak i Anny Jurczyk (Grabińska-Szczęśniak, Misiak, Jurczyk 2023) oraz towarzysząca jej wydaniu wystawa „Skarby śląskiej szafy” w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu w 2023 r. Efekty pracy autorek wpisują się w cykl badań etnograficznych nad tradycyjną odzieżą ludową. Dorobek ten jest szczególnie bogaty i stanowi zbiór opracowań zróżnicowanych, zarówno archiwalnych, dawnych, jak i dotyczących współczesnych procesów związanych ze strojem ludowym, prowadzonych w perspektywie monografii lokalnych czy regionalnych, jak i problemowych, o przekrojowym charakterze. Do kluczowych publikacji w tym zakresie należy seria „Atlas Polskich Strojów Ludowych” (APSL), ukazująca się od 1949 r., a wydawana przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze¹, oraz cykl opracowań Elżbiety Piskorz-Branekovej w serii „Ocalić od zapomnienia” cieszących się popularnością na rynku wydawniczym (Piskorz-Branekova 2003; 2006). Warto w tym miejscu wspomnieć, że ogromny wkład w rozwój badań nad tradycyjną odzieżą wniosła Barbara Bazielić, która urodziła się w Katowicach, swoje zawodowe i prywatne życie związała ze Śląskiem i temu miejscu poświęciła wiele uwagi, choć jej naukowe eksploracje dotyczyły również innych regionów Polski i Europy (Bazielić 1988; 2017; 2000).

Pozycja *Vademecum strojów górnośląskich* to zatem praca, która nie eksploruje tematu nieznanego, ale pod wieloma względami stanowi ujęcie nowatorskie i wzbogaca dotychczasowe opracowania. Przygotowano ją w oparciu o zróżnicowany materiał źródłowy, w tym obszerną literaturę przedmiotu oraz bogate zbiory Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu: archiwalia, kolekcje fotograficzne, eksponaty oraz materiały etnograficzne z badań terenowych realizowanych w latach 50.–70. XX w. zarówno przez pracowników Muzeum, jak i przez innych badaczy czy studentów, które zdeponowano w Dziale Etnografii tegoż Muzeum. W kolekcji znajduje się ponad 5 000 obiektów odzieży i tyleż samo fotografii archiwalnych przedstawiających stroje

¹ W bibliografii umieszczam adresy najnowszych zeszytów APSL o charakterze problemowym.

lub poszczególne ich elementy, a książka stanowi w najwyższym stopniu reprezentację tego muzealnego dziedzictwa.

Jak wskazuje tytuł pracy, do rąk czytelnika trafia monografia poświęcona tradycyjnym strojom noszonym na Górnym Śląsku, w tym takim jego wariantom, jak strój rozbarski (bytomski), raciborski, rybnicko-wodzisławski, pszczyński, opolski, oleski, głubczycki, laski, cieszyński oraz strój Górali Śląskich. W tej perspektywie ukazuje się spektrum zróżnicowanych ubiorów noszonych w regionie jednocześnie zurbanizowanym i rolniczym, w tym pasterskim, w przestrzeni miast o średniowiecznym rodowodzie i osad przemysłowych oraz wsi. To zaś przekłada się na obraz regionu niejednorodnego, o złożonej strukturze demograficznej, niełatwych meandrach historii, kulturowej mozaice. Dlatego nie dziwi fakt, że całość opracowania poprzedza esej Macieja Dronia *Co to jest Górny Śląsk?*. Zarówno zabieg ten, jak i sam tekst oceniam bardzo dobrze. Napisany „lekko”, niemal publicystycznie, a jednak ujmuje złożoność istnienia regionu – jak pisze autor – „długiego trwania i ciągłych zamian”. W krótkim szkicu o historii i dekompozycji regionu, autor próbuje odpowiedzieć na niełatwe pytanie, jak rozumieć i jak czytać Górny Śląsk, jakie kryteria wyznaczają współcześnie ten region, zwłaszcza, kiedy granice historyczne i etnograficzne nie odzwierciedlają obecnego podziału administracyjnego Polski. Odpowiedzi na te nurtujące pytania są niezwykle ważne zarówno dla Ślązaków i kształtowania ich tożsamości, jak i dla wszystkich spoza tego regionu, próbujących odkryć i zrozumieć w czym tkwi specyfika tego miejsca. Jedynym mankamentem tekstu jest to, że esej nie odnosi się do powiązań losów Górnego Śląska z głównym tematem książki, czyli ze strojami. Nie czynią tego również autorki pracy, ze szkodą dla merytorycznej wartości książki. Nie dowiemy się bowiem jaki wpływ na kształtowanie sposobów ubierania się miejscowej ludności miały zmieniające się granice administracyjne, niepokrywające się z zasięgami regionów etnograficznych, w tym z obszarami występowania opisywanych strojów. Ani dlaczego np. strój Jacków jabłonkowskich noszony na Śląsku Cieszyńskim jest pomijany w licznych opracowaniach etnograficznych.

Podjęta w pracy tematyka dotyczy tradycyjnych ubiorów noszonych na Górnym Śląsku przez ludność rodzimą, przede wszystkim jednak tych zakładanych odświętnie, nazywanych strojami ludowymi. Terminologia jest tu niezwykle ważna – odzwierciedla radykalny podział sposobów ubierania się do pracy i na czas świętowania, czyli podział świata na sacrum i profanum. To oznacza, że strój, o którym piszą autorki, to odrębna kategoria ubioru, odsyłająca nas do hierarchii wartości uznawanych w danej społeczności i podkreślanych poprzez sposób ubierania. Znajdziemy tu zatem nie tyle narracje dotyczące ubioru pełniącego kiedyś funkcje praktyczne, ale przede wszystkim te mówiące o stroju, który realizował wiele innych zadań, np. potrzebę identyfikacji z miejscem, poczucie wspólnoty ze swoimi i odróżniania się od innych. Formowana przez pokolenia struktura stroju ludowego stała się symbolicznym kodem,

wyrażającym system wartości, reguły zachowania, rytuał. Jako rodzaj medium komunikacyjnego strój informował o społecznej pozycji i obrzędowej roli nosiciela, był wyrazem prestiżu, odrębności i przynależności do danej grupy społecznej i regionalnej, pełnił funkcje religijne, magiczne, erotyczne i estetyczne. Odpowiadał również za utrwalanie ładu społecznego i tradycji (Bogatyriew 1979). Dlatego wydaje się, że strój ludowy cechowała stagnacja, niezmienność, ale to tylko pozory. Strój, podobnie jak inne elementy kultury, podlegał zmianom. Fakt ten koniecznie trzeba podkreślić, bo często jest pomijany, zwłaszcza przy współczesnych rekonstrukcjach stroju oraz w jego powszechnym odbiorze.

O strukturze i zmianach tradycyjnego ubioru, w tym stroju ludowego, decydowało wiele czynników, tj. samowystarczalność wsi i warunki naturalne, rozporządzenia władz, zmiany cywilizacyjne, zwłaszcza uwłaszczenie i rozwój przemysłu, wreszcie ważne momenty historii lokalnej i narodowej, jak np. powstania zbrojne. Oprócz form prymitywnych, zamierzchłych, do stroju odświeżonego przedostawały się elementy zaczerpnięte z odzieży szlachty, mieszczań czy kościelnych szat liturgicznych, znacznie wzbogacając jego formy i różnicując regionalne warianty. Dla rozwoju, a z czasem daleko idących zmian stroju ludowego, decydująca była druga połowa XIX w., kiedy intensywne przemiany historyczne, ekonomiczne i społeczne przybrały na sile. Ponieważ sposób ubierania nieodłącznie związany jest z nosicielem, istotne znaczenie miały także wzgledy indywidualne, gusta estetyczne oraz kształtująca je moda (Czerwińska 2004).

Powyższe konkluzje stanowią kanwę, na podstawie której autorki *Vademecum* opierają narrację o górnośląskich strojach ludowych. Znamienne jest jednak w tekście unikanie sformułowania „strój ludowy” i zastępowanie go innym, tj. „tradycyjny strój”. Dlaczego autorki zastosowały taki zabieg? Czyżby w obawie, że kategoria „ludowy” w języku potocznym najczęściej odnosi się do tego, co wiejskie, a stroje górnośląskie funkcjonowały, a dziś zwłaszcza są obecne, w przestrzeni aglomeracji miejskich? Trudno mi znaleźć odpowiedź na to pytanie, bo przecież terminologia przyjęta na gruncie etnografii jasno klasyfikuje termin „strój ludowy” jako taki, który noszony był przez lud, czyli wszystkie zbiorowości nieelitarnie, również te zamieszkujące miasta. Stąd też, w ramach tej kategorii znajdziemy stroje mieszczań żywieckich czy cieszyńskich. Co więcej, określenie „tradycyjny” konotuje takie znaczenia, jak przeszłość, dawność, ale również stałość, stagnację, brak zmiany, co w tym przypadku może być mylące.

Zasadnicza część *Vademecum* została podzielona na dwa główne rozdziały: pierwszy poświęcony strojom kobiecym, a drugi – męskim. Całość poprzedza wprowadzenie i wspomniany już esej, a zamyka bibliografia. Treść merytoryczna została bardzo bogato ilustrowana czarno-białymi, archiwalnymi fotografiami oraz wielobarwnym materiałem fotograficznym wykonanym na potrzeby niniejszej publikacji.

Zastosowana struktura pracy jest bardzo ciekawa, autorki bowiem zdecydowały się pokazać śląskie stroje w konkretnych kategoriach, tematycznie, a nie według poszczególnych regionów, jak zwyczajowo przyjmuje się w opisie tego kulturowego fenomenu. Pierwszy, podstawowy zabieg formalny, rozdziela świat ubioru na kobiecy i męski. Dalej zastosowano podział według poszczególnych grup elementów, przyjmując kolejność zakładanych części odzieży: bielizna, koszule, gorsety, spódnice i suknie, fartuchy, okrycia wierzchnie, uczesania i nakrycia głowy, wstążki, chusty, biżuteria, obuwie i pończochy. Największą zaletą przyjętej w tekście struktury jest ukazanie różnorodności noszonych niegdyś elementów, a perspektywa porównawcza pozwala uzmysłowić sobie bogactwo ludowych strojów i rangę jaką niegdyś zajmowały. Zabieg ten równocześnie obala rodzaj wyobrażania ugruntowanego przez występy zespołów folklorystycznych, jakoby dawniej ludzie ubierali się w jednakowy sposób. Bogactwo i różnorodność noszonych elementów odzieży uwidacznia się zwłaszcza w części poświęconej strojom kobiecym, która dominuje nad całością książki. Część dotycząca strojów męskich jest znacznie skromniejsza, a nawet, w zestawieniu z pierwszą częścią, uboga, co uzmysławia czytelnikowi procesy zanikania tradycyjnych sposobów ubierania się pod wpływem urbanizacji regionu i migracji zarobkowej mężczyzn, którzy w większym stopniu zarzucali dawne wzory zachowań. Fakt ten w oczywisty sposób przełożył się na skromne kolekcje muzealne i brak zachowanych archiwaliów, a więc materiałów źródłowych do opracowania. Niestety, w książce nie znalazł się wątek dotyczący odzieży dziecięcej, co postrzegam za najważniejszy mankament publikacji. Zagadnienie to nie doczekało się do tej pory należytej uwagi, badania prowadzono sporadyczne, co przekłada się na skromne zasoby zbiorów muzealnych, w szerszej perspektywie obrazuje tradycyjny stosunek do dzieci. Nie oznacza to całkowitego braku materiałów, a jedynie ich dość szczątkowy charakter i trudność w ich opracowaniu. Dlatego, w moim przekonaniu, nadszedł czas by lukę tę zapełniać.

Niezwykłym walorem publikacji jest szata ilustracyjna, co w kontekście prezentacji stroju stanowi kluczowy materiał poglądowy, a nie – jak często bywało we wcześniejszych publikacjach, dopełnienie tekstu. Wykorzystanie archiwalnych zbiorów fotografii oraz nowych zdjęć przedstawiających artefakty z kolekcji etnograficznej obrazuje złożoność przedstawianego zjawiska, a dodatkowo ukazuje potencjał Górnośląskiego Muzeum w Bytomiu i jego niezwykle bogate kolekcje dokumentujące dawne życie regionu. Taka prezentacja strojów ludowych Górnego Śląska stanowi doskonałe źródło w dalszych działaniach edukacyjnych czy rekonstrukcyjnych podejmowanych przez inne podmioty zainteresowane lokalnym dziedzictwem. Godna podkreślenia jest również staranność w podpisach ilustracji, co odbiorcom pracy może być pomocne np. w dalszych studiach nad strojem, a szerzej codziennością Ślązaków.

Vademecum strojów górnośląskich oprócz wysokich walorów merytorycznych, poznawczych jest nade wszystko pięknie wydaną książką, co w tym wypadku ma znaczenie

szczególne. Publikacja kierowana jest bowiem do szerokiego grona osób nie tylko badających stroje ludowe jako dziedzictwo miejsca, w tym etnografów, muzealników, ale dla wszystkich, którzy w strojach dostrzegają źródło inspiracji do dalszej aktywności (projektanci, artyści, edukatorzy). Perspektywa porównawcza wprowadzona przez autorki książki oraz bogata szata ikonograficzna ukazuje dawne stroje Górnolślązaków jako zbiór artefaktów o niezwykłych walorach estetycznych i artystycznych, a niniejsza książka wartości te wydobywa.

Bibliografia

- Barthes, R. (2005). *System mody* (przeł. M. Falski). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bazielich, B. (1988). *Śląskie stroje ludowe*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- Bazielich, B. (2000). *Odzież i strój ludowy w Polsce*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Bazielich, B. (2017). *Z bliska i z oddali. Stroje ludowe na Śląsku*. Katowice: Muzeum Śląskie.
- Bogatyriew, P. (1979). *Semiotyka kultury ludowej* (przeł. J. Faryno i in.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Brzezińska, A.W., Tymochowicz, M. (red.) (2013). *Strój ludowy jako fenomen kulturowy*. „Atlas Polskich Strojów Ludowych”. T. 39. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Brzezińska, A.W., Paprot-Wielopolska, A., Tymochowicz, M. (red.) (2018). *Współczesna problematyka badań nad strojami ludowymi*. „Atlas Polskich Strojów Ludowych”. T. 44. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Brzezińska, A.W., Paprot, A., Tymochowicz, M. (red.) (2020). *(Re)konstruowane stroje ludowe jako znak manifestowania tożsamości lokalnej*. „Atlas Polskich Strojów Ludowych”. T. 49. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Czerwińska, K. (2004). *Rola miasta w kształtowaniu mody i gustów estetycznych wsi. Przykład Śląska Cieszyńskiego*. W: I. Bukowska-Floreńska (red.), „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 8. Miasto – przestrzeń kontaktu kulturowego i społecznego (216–225). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dowgiałło, B. (2019). *Ubieranie się jako forma społecznienia*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Furmanik-Kowska, A., Straszewska, A. (2016). *Sztuka stroju, strój w sztuce*. Warszawa–Toruń: Wydawnictwo Taco.
- Grabińska-Szczęśniak, A., Misiak, D., Jurczyk, A. (2023). *Vademecum strojów górnośląskich*. Bytom: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu.
- Piskorz-Branekova, E. (2003; 2006). *Polskie stroje ludowe*. Cz. 1–3. Warszawa: Sport i Turystyka – MUZA SA.
- Żuchowska-Zimnal, G. (2019). *Ponowoczesne szaty kultury. Ubiór jako narzędzie konstruowania i komunikowania tożsamości jednostkowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Słowa kluczowe: Górny Śląsk, stroje ludowe, tradycyjny ubiór

Keywords: Upper Silesia, folk costume, traditional clothing